

КРИТЕРІЇ СЕМАНТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВ СТАВЛЕННЯ

У сучасному мовознавстві відомі різні підходи до кваліфікації семантики ставлення, вираженої засобом дієслівної лексики, що зумовлює неоднозначність групування дієслів. Обмежимося лише окресленням основних критеріїв та виведенням загальних тенденцій семантичної класифікації дієслів ставлення.

Ставлення як особливий різновид відношення вирізняється специфікою семного складу. Дієслова ставлення здебільшого поєднують релятивні (відносні) та нерелятивні (переживання, почуття, поведінки, мовлення тощо) семи. За домінуванням у семантиці відповідного дієслова релятивної чи нерелятивної семи їх залучають або до окремих мікрогруп лексико-семантичного поля відношення [3, 76-107], або розподіляють між різними лексико-семантичними групами та полями. Л.М. Васильєв у межах лексико-семантичних класів мовлення, поведінки, почуття вирізняє, відповідно, конкретні розряди: “дієслова мовлення зі значенням емоційного відношення і оцінки” [1, 28-33], “дієслова на позначення поведінки одного індивідуума, викликані його відношенням (ставленням) до іншого індивідуума” [1, 54-68] і “дієслова емоційного ставлення” [2, 108-122].

Розглядаючи дієслова психічної діяльності, емоційно-оцінного ставлення, Л.М. Васильєв наголошував на їх неоднорідності. Серед них одні (напр., *любити*) виражають переважно переживання позитивного почуття, викликане ставленням до кого- чи чого-небудь, інші (напр., *закохуватись*) підкреслюють стан, пов'язаний з таким почуттям, треті (напр., *поважати, ненавидіти*) вказують на переживання ким-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь і прояв такого ставлення в поведінці. Тому семантично вони перехрещуються окремими значеннями то з дієсловами емоційного переживання і стану, то з дієсловами мовлення та поведінки, то з дієсловами інтелектуальної діяльності [2, 108]. Категорія ставлення за своєю природою далеко не однорідна, але саме через семантику ставлення в українській мові відкривається можливість об'єднати наведені дієслівні угруповання.

Спроба семантичної класифікації дієслів ставлення базується на здобутках відомих мовознавців Л.М. Васильєва, Р.М. Гайсиної, Е.В. Кузнецової, Л.Г. Бабенко, В.М. Русанівського, О.М. Вольф, В.Г. Гака, які досліджували семантику мови, зокрема дієслів ставлення, почуття, оцінки тощо. Р.М. Гайсина у межах групи емоційного і раціонального ставлення виокремлює 19 підгруп [3, 106-107], Л.М. Васильєв зводить поділ дієслівної лексики емоційно-оцінного ставлення з урахуванням найменших семантичних відтінків до 8-ми підгруп [2, 108-122]. В.М. Русанівський з-поміж 41-ї функціонально-семантичної групи дієслів виділяє 5 зі значенням “*ставлення до об'єкта*” (гр. 23, 30, 33, 36, 39) на основі семантико-граматичного наповнення дієслів – вираження певного ставлення виконавця дії до її об'єкта [7, 327-330].

Власне-семантична класифікація ґрунтується на семних протиставленнях з урахуванням основних функціональних показників дієслів. Кожна лексико-семантична група (чи мікрогрупа) характеризується своїм набором сем, які вступають у еквіполентні та привативні опозиції й утворюють структуру цієї групи.

Найхарактернішими для дієслів ставлення є опозиції за семами каузативності/некаузативності, буттєвості/становлення, довільності/мимовільності (активності/пасивності), інтенсивності/неінтенсивності, раціональності/ірраціональності (емоційності), результативності/нерезультативності, позитивності/негативності, взаємності та зворотності тощо. Сема об'єктності залишається загальною умовою семантики ставлення. Вважаємо за необхідне до семантичної класифікації дієслів ставлення ввести найважливіші функціональні показники.

В основі семантичної класифікації дієслів ставлення лежить опозиція за оцінною семою позитиву/негативу. Здатність до поляризації за цим критерієм має переважна більшість дієслів ставлення, крім уже згадуваних лексем абстрактної семантики ставлення типу *ставитися*, позначених певною синсемантичністю. В українській мові наявна невелика кількість дієслів з нечіткою диференціацією щодо вияву позитиву чи негативу у ставленні, позначених подвійністю оцінки та інтерпозицією між зонами.

Орієнтуючись на полярність – позитив чи негатив у вияві ставлення, можна виявити дві найбільш загальні підгрупи дієслівної лексики ставлення, орієнтовний центр яких становлять лексеми *любити* – *ненавидіти*. Навколо лексем, які організують вектори у бік збільшення та зменшення (справа і зліва) на шкалі вияву ставлення (залежно від емоційної інтенсивності і знака оцінки) градується від центру до периферії уся значеннєва палітра дієслівної лексики ставлення.

Любити – дієслово почуттєвої сфери, яке не лише семантично об'єднує підгрупу дієслів позитивного ставлення, але й слугує інтегратором між семантикою ставлення, почуття, переживання тощо. Лексема *любити* демонструє високий ступінь позитивного вияву ставлення, по обох боках від якої на шкалі-моделі розташовуються дієслова з вищим і нижчим показником позитивного ставлення у семантиці залежно від емоційного наповнення, значеннєвих відтінків. Лексема *любити* входить до центральної частини лексико-семантичної групи дієслів ставлення, підгрупи позитивного ставлення, мікрогрупи “*ставитися із симпатією, прихильністю, приязню*” майже повною значеннєвою парадигмою. Значенням *виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі* лексема *любити* синонімізується з дієсловом *кохати*, що, у свою чергу, своїм вужчим значенням входить до аналізованої мікрогрупи (у Словнику української мови має позначку *рідко*) [6, IV, 313]. Діалектним відповідником дієслова *любити*, що обмежено вживається у поетичній мові, є лексема *навидіти*, утворена безафіксним способом від антонімічного корелята *ненавидіти*. Але дієслово *навидіти* не віддзеркалює семантичного наповнення лексеми *любити*, синонімізуючись лише центральним значенням, іншим своїм значенням (шанувати) входячи до семантично близької мікрогрупи [6, V, 30]. Лексема *подобатися* відрізняється тією унікальністю щодо інших дієслів з семантикою позитивного ставлення, що організується семою пасивності, тобто відзначається відсутністю будь-якої активності суб'єкта і має конверсивний характер.

Нижчим ступенем емоційного вияву ставлення стосовно центральної лексеми попередньої мікрогрупи *любити* та посиленням статусу раціональної оцінки відзначається синонімічний ряд дієслів “*ставитися шанобливо, з повагою*”. Семантика дієслів *шанувати, поважати, навидіти, почитати, прихилитися* базується на визнанні будь-чиїх заслуг та встановленні на цій основі позитивного ставлення до кого-небудь.

Оскільки повага – це особливе почуття, особливе емоційне ставлення, що базується на визнанні будь-чийх заслуг, не можна наголошувати лише на емоційному моменті, відкидаючи раціональне – розумові операції у визнанні певних заслуг та достоїнств об'єкта [3, 52]. Загалом, дієслова ставлення із семантичним відтінком поваги вказують на почуття, що є результатом оцінки, враження, думки про кого- чи що-небудь, тісно зближуючись із полем інтелекту (*цінувати, вважати, визнавати*). Від семантики стрижневого дієслова *любити* ці лексеми відрізняє характер почуття: повага, на відміну від любові, не передбачає емоційного потягу, схильності. Це дає вагомі підстави дослідникам Л.М. Васильєву, Р.М. Гайсиній виокремити семантику категорії поваги в окрему групу.

Вагомим критерієм семантичної класифікації є наявність/відсутність у семантиці дієслова ставлення семи інтенсивності. Інтенсифікація вияву позитивного ставлення (почуття любові, поваги), закладена у лексичному значенні дієслів, реалізується у моделях “дуже сильно любити, ставитися як до божества”, “поважати у вищій мірі”: *обожнювати, звеличувати, боготворити, божествити, захоплюватися, молитися* тощо. На основі цього критерію у межах семантичної підгрупи позитивного ставлення дієслова організовуються у кількісно менші мікрогрупи, що дозволяє виявити їх найменші відтінки у значенні. Так Р.М. Гайсіна виділяє окрему групу зі значенням “*ставитися як до божества, звеличувати*” [3, 107].

До позитиву на шкалі ставлення належать і дієслова з семантикою “*викликати прихильність*”: *надити, манити, інтригувати, зацікавлювати, заворожувати, вчаровувати* тощо, позначені каузативною семою. Адже загальносемантична формула аналізованої мікрогрупи трактується як: викликати чіє-небудь позитивне ставлення (почуття, емоції, переживання) до когось, захоплюючи чимось. Наведена мікрогрупа дієслів позитивного ставлення відзначається рядом специфічних семантико-синтаксичних ознак, однією з яких є наявність активної об'єктної семи.

Значний семантичний простір підгрупи дієслів позитивного ставлення займає семантична мікрогрупа “*ставитися із взаємоповагою, прихильністю, приязню*”, полярність їй становить антонімічна мікрогрупа негативного ставлення “*взаємовияву у ставленні неприязні, ворожості, зневаги*”: *воювати, ворогувати, гризтися, суперничати* тощо. Необхідність виокремлення таких мікрогруп за семантичною класифікацією дієслів ставлення зумовлена унікальністю поєднання у їх лексичному значенні семантичних і функціональних характеристик та опозиційністю до інших мікрогруп за семою взаємності. Функціональний аспект таких дієслів ставлення полягає у двосуб'єктності, адже основні учасники ситуації є водночас і суб'єктами, і об'єктами ставлення.

Основне семантичне значення цієї мікрогрупи окреслюється формулою: “*виявляти певне позитивне ставлення один до одного*”. Центр мікрогрупи формують лексеми *любитися* та *кохатися* у синонімічному значенні: *почувати (виявляти) один до одного глибоку сердечну прихильність* [6, IV, 314, 563]. До розглядуваної мікрогрупи входять також дієслова типу *брататися, дружити, зріднюватися, зближатися, ладити, мирити(ся)*, які традиційно дослідники (Р.М. Гайсіна, Л.Г. Бабенко, О.Б. Олійник) схильні розглядати у межах групи *соціального контакту* [3, 98-103], [8, 604-606], [5, 8-12]. Натомість В.М. Русанівський дієслова типу *дружити, миритися, ворогувати, суперничати* виявляє передусім за функціональним принципом, розподіляючи їх між групами: “*взаємозалежності*”(гр. 27), “*взаємної дії*”

(гр. 37) [7, 327, 330]. Ми розглядаємо наведені лексеми у межах семантичного масиву дієслів ставлення, оскільки вони легко трансформуються (ставляться один до одного дружньо, як друзі, брати, рідні), а саме в інтерперсональних родинних, дружніх стосунках розкривається ставлення учасників ситуації [4, 10].

Позитивним оцінним значенням ставлення до об'єкта позначені й дієслова семантично близькоспоріднених мікрогруп із семою: “*ставитися турботливо, бережно, дбайливо*” та “*ставитися поблажливо, милостиво, зі співчуттям*”: *дбати, ніжити, турбуватися, опікуватися, захищати, мазати, оберігати; жаліти, жалкувати, милувати, співчувати, співпереживати, щадити* тощо. Лексеми переважно семантичної мікрогрупи зі значенням “*ставитися турботливо, бережно, дбайливо*” дослідники (Л.Г. Бабенко, В.М. Русанівський) традиційно зараховують до функціонально-семантичних груп “*захисту*” [8, 626] та “*підклування*” [7, 327, 330]. Аналізована парадигма дієслів позитивного ставлення своїми семантичними, а частково й синтагматичними характеристиками, зближується з дієсловами емоційного стану.

Чи не найбільш спірним у класифікації дієслів ставлення є питання віднесення дієслів на позначення “*домагатися прихильного, приязного ставлення*”. Р.М. Гайсина, розглядаючи лексеми *підлизуватися, підмазуватися, лабузнитися, догоджати* у межах групи емоційної та раціональної оцінки лексико-семантичного поля відношення, об'єднує їх в окрему мікрогрупу [3, 106-107]. В.М. Русанівський дієслова типу *лабузнитися, лащитися, липнути* зараховує до однієї з функціонально-семантичних груп “*ставлення до об'єкта*” [7, 330].

На нашу думку, лексеми зазначеної семантики не виражають власне-ставлення до об'єкта, а перебувають у перехідній семантичній зоні, виявляючи ряд унікальних семантико-граматичних ознак. Семантично вони розміщені між двома контрастними полюсами: позитивом та негативом (+/-). Домагатися прихильності у ставленні можна через позитив, виявляючи ласку (*лащитися, підлащуватися*). Але ставлення, семантично спрямоване на позитив (викликати позитивне ставлення до себе як до потенційного об'єкта), може ґрунтуватися і на негативі, чим зумовлюється виникнення ставлення зі знаком (-) потенційного суб'єкта ситуації та з боку третього учасника ситуації – оцінювача: виявляти догідливість, лестощі: *підлабузнюватися, підлащуватися, підмазуватись, підлизуватись, догоджати* тощо. Ця група дієслів позначена семою активної цілеспрямованості на досягнення конкретного позитивного результату. Необхідно наголосити також на перевазі у семантиці дієслів розглядуваної мікрогрупи раціональної оцінки над емоційною й окреслити цю ознаку як кваліфікативну.

Дієслова, що становлять підгрупу негативного ставлення, семантично конкретизуються, об'єднуючись у відповідні мікрогрупи: “*ставитися неприязно, недобррозичливо*”, “*ставитися зневажливо, байдуже, погірдно*”, “*ставитися з іронією, несерйозно, насмішувати*”, “*взаємовияву у ставленні неприязні, ворожості, зневаги*”, “*ставитися з страхом, підозрою, недовірою*” тощо. Загальносемантична формула підгрупи дієслів негативного ставлення трактується як: *відчувати неприязнь, спротив до кого- чи чого-небудь (виявляти це у ставленні); викликати у когось таке ставлення*. Підгрупа дієслів негативного ставлення відзначається відкритістю і значною мірою формується за рахунок віддієслівних дериватів зі значенням позитиву, шляхом приєднання заперечних префіксів та часток.

Організуючим центром підгрупи негативного ставлення є абсолютний антонім дієслова *любити – ненавидіти: відчувати ненависть до кого-, чого-небудь* [6, V, 340]. Словотвірними особливостями позначений семантичний еквівалент стрижневої лексеми нижчого емоційно-почуттєвого навантаження *недолюблювати*, утворений префіксально-суфіксальним способом від дієслова з діаметрально протилежним значенням *любити* підгрупи позитивного ставлення, - *відчувати неприязнь, неприхильність, несхильність до кого-, чого-небудь, не любити* [6, V, 294].

Полярність ситуації ставлення зі значенням поваги, шани виражають дієслова мікрогрупи негативного ставлення з семантикою “*ставитися зневажливо, байдуже, погірдно*”. Стрижневою є лексема, що становить антонімічну пару дієслову *поважати - зневажати*, тобто *виявляти презирство, неповагу до кого-, чого-небудь* [6, III, 652]. Синонімічним можна вважати й значення дієслова негативної семантики *нехтувати – ставитися презирливо, зарозуміло, зневажливо до кого-, чого – небудь* [6, V, 402], але з посиленням свідомого невизнання будь-чиїх заслуг. Можна напевно говорити і про наявність у семантиці цих дієслів інтенсифікаційної семи.

Близькими до них за значенням є дієслова *чхати, плювати*, наділені характерним конотативним забарвленням, що виявляють найвищий ступінь зневаги аж до повного ігнорування. Ці лексеми демонструють, як семантика іншого поля (конкретної фізичної дії) трансформується і периферійними своїми значеннями конституює лексико-семантичну групу дієслів ставлення. У цей синонімічний ряд входять дієслова негативного ставлення *гидити, бридити, гребувати, ігнорувати, гордувати*, хоча не усі вони є семантично рівнозначними. Р.М. Гайсіна у класифікації дієслів емоційно-оцінного та раціонального відношення [3, 106-107] згадані лексеми виділяє в окремий розряд зі значенням “*ставитися неухважно, байдуже*”. В.М. Русанівський більшість розглядуваних дієслів зараховує до функціонально-семантичної групи “*зневаги й огиди*” (8), а не “*ставлення до об’єкта*” [7, 327, 330]. На підставі аналізу семантики ставлення та беручи до уваги усі сильні сторони здійснених класифікацій, ми схилиємось до думки, що дієслова негативного ставлення входять до семантичної мікрогрупи зі значенням “*ставитися зневажливо, байдуже, погірдно*”.

Слідом за Р.М. Гайсіною до окремої мікрогрупи підгрупи негативного ставлення зі значенням “*ставитися з іронією, несерйозно, насмішувато*” ми зараховуємо дієслова *іронізувати, насміхатися, підсміюватися, осмішувати, висміювати* тощо, хоча склад зазначеної мікрогрупи не відрізняється емоційно-почуттєвою однорідністю, оскільки охоплює семантику від несерйозної насмішки у ставленні аж до відверто зневажливого, саркастично-знищувального висміювання.

Значеннєву антонімію мікрогрупі позитивного ставлення становлять дієслова *сумніватися, зневірятися, розчаровуватися, підозрювати* та утворені приєднанням заперечної частки *не* деривати: *не довіряти, не вірити*, що формують мікрогрупу негативної семантики “*ставитися з острахом, підозрою, недовірою*”. Окрім зазначених, до цієї ж мікрогрупи логічно приєднати невелику кількість дієслів ставлення, базованих на почутті страху, підозри, недовіри: *боятися, остерігатися, сторонитися*, які М.В. Русанівський виділив в окрему функціонально-семантичну групу “*уникання*” [7, 327].

Продуктивною в українській мові виявляється семантична мікрогрупа дієслів ставлення зі значенням “*формувати негативне ставлення до об’єкта*”: *оббріхувати,*

наговорювати, наклепувати, огуджувати, очорняти, обмовляти, паскудити, неславити, компрометувати, що становлять мікрогрупу із семантикою. Така семантично й функціонально складна ситуація ставлення спрямована на усвідомлений результат – виявляючи власне негативне ставлення, сформувати у когонебудь (спостерігача, оцінювача, потенційного суб'єкта) негативне ставлення до об'єкта.

Біполярність лексико-семантичної групи дієслів ставлення є загальною і основною тенденцією формування семантичної класифікації. Загалом семантика ставлення більш-менш чітко поляризована на позитив та негатив і щодо значенневого наповнення та кількісного складу є майже рівноцінною. Порівняно з іншими класифікаціями дієслів ставлення наша спроба відзначається семантичним розширенням (укрупненням) мікрогруп типу *“ставитися із симпатією, прихильністю, приязню”*, *“ставитися зневажливо, байдуже, погірдно”*, *“ставитися з острахом, підозрою, недовірою”* та, навпаки, їх ущільненням, конкретизацією за кваліфікативними семними опозиціями та функціональними показниками (*“ставитися як до Божества, звеличувати”*, *“ставитися із взаємоповагою, прихильністю, приязню”*).

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєв Л.М. Семантика русского глагола: Глаголы речи, звучания и поведения. – Уфа, 1991. – 71 с.
2. Васильев Л.М. Семантика русского глагола: Учебное пособие для слушателей факультетов повышения квалификации. – М.: Высшая школа, 1981. – 184 с.
3. Гайсина Р.М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1981. – 195 с.
4. Гоголина Н.А. Лексико-семантическая группа глаголов межличностных отношений (на материале русского литературного языка XIX-XX вв.): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1986. – 16 с.
5. Олейник О.Б. Лексико-семантическое поле глаголов социальных отношений в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1989. – 19 с.
6. Словник української мови: В 11 т. /АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наукова думка, - Т.III., 1972 – 744 с. - Т.IV., 1973. – 840 с. - Т.V., 1974 – 840 с. - Т. VI., 1975 – 832 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Морфологія /За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 583 с.
8. Толковый словарь русских глаголов: Идеографическое описание. Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы /Под ред. проф. Л.Г. Бабенко. – М.: АСТ – Пресс, 1999. – 704 с.